

Csepeli György

A holokauszt és a magyar közvélemény

A magyar történelem legrettenetesebb éve 1944. Az év minden hónapja szörnyűséget hozott, amelyet csak a következő hónap szörnyűségei múltak felül. A legdrámaibb idők április 29. és július 6. közé estek, amikor csendőrkörületenként deportálták a vidéken élő zsidónak minősített lakosságot.

Paradox módon, időben minél inkább távolodunk az 1944-es évtől, léleklében annál közelebb kerül hozzánk. A halottak fogva tartják az élőket. Jeffrey Alexander a kollektív traumák sajátjaként írja le ezt a jelenséget, ami akkor következik be, ha a traumát átélő közösség nem tudja feldolgozni s ezáltal múlttá tenni a történeteket, melyek egykori szereplői temetetlen holtakként kísértének az élők között.

A holokauszttrauma szorongató utóéletét bonyolítja egy másik kollektív trauma, amely 1920-ban, a trianoni békeszerződéssel keletkezett. A kettő szétválaszthatatlanul egybefonódott. A békeszerződés által életre hívott Magyarországnak nem volt elegendő ereje ahhoz, hogy a külső ellenségek ellenében az elszakított területek visszaszerzése érdekében megvívja a maga harcát. Az Osztrák–Magyar Monarchia idejében létezett Magyarország területi integritásának megvédése érdekében a forradalmi erők által 1918–19-ben vívott harcok kudarcba fulladtak. A forradalmak elbuktak, győzött az ellenforradalom. A forradalmi Magyarországon kitálalt „Nem, nem, soha!” jelszót az ellenforradalmi Magyarország saját-

tította ki magának. Katonai erő híján azonban nem volt más választás, mint a trianoni békeszerződés aláírása 1920. június 4-én.

A békeszerződést a korabeli magyar társadalom traumaként élte át. A megrázkódtatás nagysága, váratlansága és érthetlensége kezdetben teljesen lebénítja a közösséget. Az éledés első jele a név. A trauma neve a békeszerződés aláírásának helyet adó kastély neve nyomán „Trianon” lett. A trauma megnevezését követően kerül sor a magyarázat keresésére. A magyarázat módja az oktatáson, miáltal az érthető érthetővé válik. A több rendelkezésre álló ok közül a magyar társadalom végül egyetlen okot talált, melynek révén sikerült a felelősség terhét levenni a politikai elitől és a magyar népről. Az okot az 1918 ősztől, 1919 tavaszán bekövetkezett s utóbb elbukott forradalmak vezetőinek kategorizálása szolgáltatta. E vezetőket a korban „zsidóknak” látták. A trauma magyarázati sémájának kialakítóit, kihasználván a forradalmak és a békeszerződés egymásutánosságát, az időrendet egyúttal oksággént állították be, mintha a forradalmak nélkül nem következhetett volna be a békeszerződés aláírása. Az elvesztett háború ezáltal kikerült a lehetséges okok sorából. Mivel a forradalmak vezetői „zsidók” voltak, a békeszerződés ódiomát is a zsidókra lehetett hárítani.

Ehhez azonban új politikára, az ellenség-barát erőter újrafogalmazására volt szükség. Az ellenség a

társadalmon belülré került, ami szükségessé tette a politikai tér újra történő kialakítását. A forradalmár (baloldali, liberális) zsidó kategória lett az ellenség, s vele szemben az ellenforradalmár, nemzeti-keresztény kategória lett a barát. Barát és ellenség a faji harc (copyright by Pál Teleki, 1928) frontvonalain állt szemben egymással. A hatalom legitimációja az új barát-ellenség kategorizáción alapult. Ez a kategorizáció teljes szakítást jelentett a Monarchia politikai rendszerében érvényes politikai logikával, mely a barátok és az ellenségek meghatározása során nem alkalmazott faji szempontokat.

A holokauszttrauma 1938-tól kezdve jelentősen enyhült, hiszen 1941-ig nem volt év, hogy a Magyar Királyság területe ne bővült volna olyan területekkel, amelyeken magyarok éltek, s amelyeket a köztudat a történeti Nagy-Magyarország részeiként tartott nyilván. Horthy kormányzó rajongóktól körülvéve lovagolt be fehér lován a visszanyert városok főtereire, s az öröm, mely fogadta, minden bizonnyal őszinte és szívből jövő volt.

A rajongók között ott voltak a visszaszerzett városokban élő zsidók is, akik a trianoni békeszerződést követően megmaradtak magyarnak, gyermekeiket magyar iskolába járatták, magyarul éreztek és gondolkodtak. Kevés időnek kellett azonban eltelnie ahhoz, hogy kiderüljön, a zsidók öröme okafogyott, mivel az 1938-tól sorozatosan elfogadott zsidótörvények rájuk is vonatkoztak. Mindez akkor vált végzetesen világossá, amikor 1944-ben keletről nyugat felé haladva elkezdődött a zsidók kiűzése otthonaikból, összegyűjtése, gettókba zárása, majd kiszállítása a Német Birodalomba, annak is Ausch-

witz (kisebb részt Strasshof) nevű táborába.

Magyarország 1945 után az 1938–1941 között visszanyert területeket elveszítette, és a magyar társadalom életben maradt tagjainak a holokauszt visszatért és vissza nem tért áldozatainak a szemébe kellett néznie. Elindult az önvizsgálat, melynek legkiemelkedőbb darabja Bibó Istvánnak a Válasz utolsó számában megjelent csodálatos cikke. A rövidre szabott önvizsgálati periódus a maga teljességében még feltáratlan, de az bizonyos, hogy Bibón kívül mások is megszólaltak. A népbíróági tárgyalásokon a legsúlyosabb bűnökre fény derült, az elfogott bűnösök nem úszták meg a felelősségre vonást. A kommunista hatalomátvétellel a folyamatnak gyorsan vége szakadt, s a némaság, az elhallgatás, a félrevezető kommunikáció évtizedei következtek. A trauma még nevet sem kapott. Ugyancsak az elfojtás lett a sorsa a Trianon-traumának, s végképp senki nem beszélhetett a két trauma végzetes összekapcsoltságáról, az igazi tragédiáról, mely a holokausztban elpusztított zsidókat, valamint az elkövetőket és a kívülállókat egyként magyar mi voltukban azonos tragikus térbe állította.

A némaság évtizedeinek a rendszerváltozás vetett véget, mellyel kimúlt az a mindenki számára egzisztenciális és episztemológiai biztonyságot nyújtó rendszer. A kétféle bizonytalanság nyomán kereslet támadt a bizonyosságok, az igazságok, a kételyt nem ismerő kinyilatkoztatások iránt, s nem meglepő, hogy újraéledtek a korábban semmivé váltak hitt egykori ideológiák, nézetek, eszmék és eszmények. Kezdetben ritkán és kis intenzitással, később gyakran és egyre na-

gyobb hófokon váltak elérhetővé olyan tartalmak, amelyeknek a második világháborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében nem lett volna szabad nyilvánosságra kerülniük. A korábban karanténba zárt eszmék panoramikusan áttekintését Gyurgyák János végezte el eszméletörténeti trilógiájában, amelynek kötetei a Bibó István által „eltorzult magyar alkat”-ként azonosított tünetcsoportot mutatják be különböző fénytörésben. Az újraéledési folyamat során megjelentek politikai pártok, amelyek nyíltan hirdették ugyanazokat a meg nem gondolt gondolatokat, amelyekről 1945-ben azt lehetett hinni, hogy végleg diszkreditálódtak.

2010-ben és 2013-ban két alkalommal végeztünk kérdőíves kutatást. A kutatás célja az volt, hogy megtudjuk, hetven évvel holokauszt után hol tart a magyar társadalom a felelősségi viszonyok megállapításában és – kilencven évvel Trianon után – az egykori trauma miként él együtt a holokauszt traumájával.

Az ország 18 éves és idősebb felnőtt lakosainak N=1000-1000 fős minta tagjaitól megkérdeztük, hogy véleményük szerint melyek voltak az ezeréves magyar történelem legnagyobb tragédiái. A tragikus történelmi eseményeket listán mutattuk meg, s a válaszadóknak az volt a feladatuk, hogy jelöljenek meg hármat, amelyről úgy vélik, hogy a „legnagyobb tragédiák” között van a helye. Az eredményeket az 1. táblázaton mutatjuk be.

A két kérdés nem hozott jelentősen eltérő eredményeket. A trianoni békeszerződést a megkérdezettek mindkét évben igen magas arányban választották, s az arány két év alatt két százalékkal nőtt.

Az 1956-os forradalom és az utá-

	2010	2012
A trianoni békeszerződés	66	68
Az 1956-os forradalom leverése	46	48
Zsidóüldözés, deportálás, holokauszt	36	38
A mohácsi csata	32	27
A nyilasok hatalomra kerülése	26	23
A 2. Magyar Hadsereg pusztulása a Don-kanyarban	24	31
A világosi fegyverletétel és a megtorlások	23	25
Malenkij robot, deportálások a Gulagra 1945-ben	18	13
Tanácsköztársaság	12	9
A muhi csata	7	6

na következő megtorlások a megkérdezettek 46, két évvel később 48 százaléka számára tűnt a legnagyobb magyar tragédiának egyikének. A zsidóüldözés, a deportálás és a holokauszt mindkét évben a harmadik leggyakrabban választott esemény, s ebben az esetben is kétszázalékos növekedést látunk, 36-ról 38 százalékra nőtt a holokausztot a legnagyobb magyar tragikus események egyikének tartók aránya.

31

Hitler és az akkori német kormány	95
Az SS és a Gestapo	86
Az akkori magyar kormány	55
A csendőrség és a magyar hivatalnokok	50
Horthy Miklós kormányzó	48
Sztálin és a szovjet vezetés	36
A gazdag, vagyonos zsidók	26
A keresztény egyházak	26
A német lakosság	32
Churchill és a brit vezetés	26
Roosevelt és az USA vezetése	22
Az akkori zsidó vezetők	24
A pápa	24
A zsidó lakosság	1
A magyar lakosság	13

3. táblázat
A magyarországi holokausztért viselt felelősség megítélése 2013-ban (a „felelősség terheli” választ adók százalékos aránya)

Hitler és az akkori német kormány	92
Az SS és a Gestapo	85
Az akkori magyar kormány	54
A csendőrség és a magyar hivatalnokok	49
Horthy Miklós kormányzó	48
Sztálin és a szovjet vezetés	31
A gazdag, vagyonos zsidók	24
A keresztény egyházak	27
A német lakosság	27
Churchill és a brit vezetés	23
Roosevelt és az USA vezetése	22
Az akkori zsidó vezetők	21
A pápa	18
A zsidó lakosság	9
A magyar lakosság	9

A két táblázat nem különbözik lényegesen egymástól, bár az figyelemre méltó, hogy 2010-ben a megkérdezettek egy százaléka hibáztatta a holokausztért a „zsidó lakosságot”, s ez az arány két év múlva kilenc százalékra nőtt. Másik két zsidó ágens („gazdag zsidók”, „zsidó vezetők”) felelősségének említési arányai nem változtak. A magyar ágensok felelősségének említése mindkét évben 50 százalék körül alakult, s a túlnyomó többség mindkét évben a német ágensok (Hitler, SS, Gestapo) felelősségét tartotta számon elsősorban.

A következőkben a 2013-as vizsgálat adatai alapján arra a kérdésre keressük a választ, hogy magyar és a zsidó ágensok említése függ-e attól, hogy a megkérdezett zsidókkal kapcsolatos attitűdjei az antiszemitizmusra jellemző érzelmi és kognitív mintákban gyökereznek, s ha igen, akkor az antiszemitizmusnak van-e köze a ma is élő Trianon-traumához.

Az antiszemitizmust nem könnyű mérni, s nem is állítjuk, hogy kérdéseinkkel maradéktalanul sikerült ezt a cseppfolyós, sok szitu-

atív elemet magában hordozó csoportközi attitűdöt életre hívni. Mindenesetre tény, hogy a „zsidó” nevet a különböző kérdések kontextusába helyezve a válaszadók különböző válaszokat adtak, amelyek együttjárásai nem nélkülözték a szakirodalomból ismert antiszemitizmus logikát.

Több kérdésben próbáltuk felderíteni a „zsidó” név kapcsán a válaszadókban mozgó asszociációkat. A társadalmi távolság kérdésblokkban megkérdeztük, hogy partnerként, szomszédként és munkatársként elfogadna-e a válaszadó valakit, akit „zsidónak” tart. Partnerként a válaszadók kisebbsége (41 százalék) fogadna el zsidónak tartott társat. A többség (52 százalék) nyíltan elutasította ezt a lehetőséget, s 7 százalék kitért a válaszadás elől. Szomszédként 66 százaléknak nem lenne kifogása a zsidókkal szemben. 31 százalék nem akarna ilyen szomszédságot, 3 százalék nem nyilatkozott. Munkatársként 80 százaléknak nem lenne kifogása zsidók ellen, s nyíltan 17 százalék zárkózott el, 3 százalék nem válaszolt.

Arra a kérdésre, hogy el tudna-e képzelni zsidó miniszterelnököt, a válaszadók 43 százaléka igennel felelt, 50 százalék ezt a lehetőséget nem tudta elképzelni, 7 százalék nem válaszolt. Egy másik kérdésben azt tudakoltuk, hogy a válaszadó szerint mi lenne a többség véleménye. A többség igenjét a válaszadók 27 százaléka borítékolta. Jóval többen voltak, akik szerint a többség nem tolerálna egy zsidó miniszterelnököt (59 százalék). Viszonylag sokan voltak, akik nem foglaltak állást (14 százalék).

Megkérdeztük a válaszadókat arról is, hogy mekkorára becsülik a zsidó népesség arányát Magyarországon. Átlagosan a válaszadók

szerint a lakosságon belül jelenleg 13 százalék a zsidó. A becslések azonban jelentős szórást mutattak. Az alulbecslők aránya (százezer és alatta) mindössze egy százalék volt. Pontos becslőknek azokat tekintettük, akik száz-kétszázézer közé tették a számot. Az ő arányuk 6 százalék volt. Túlbecslőnek tekintettük azokat, akik milliónyira becsülték a zsidók számát (44 százalék). Extrém túlbecslőknek neveztük azokat, akik egymillió feletti számot mondtak, míg nem választott a kérdésre 19 százalék.

Volt egy kérdés, amellyel az 1944 őszén hatalomra került nyilaspárt programjának egyes pontjaival kapcsolatos egyetértést kutattuk. A párt nevét nem adtuk meg, csak azt kérdeztük, hogy „ha egy párt programja a következő elképzeléseket tartalmazza, akkor Ön támogatja, vagy nem támogatja ezeket a célokat?”. Az egyik cél megfogalmazása a következő volt: „Zsidómentes Magyarország.” A válaszadók 15 százaléka támogatta ezt a célt. A többség (78 százalék) nem támogatta, 7 százalék nem adott választ.

Az egykori nyilaspártról négy meghatározást adtunk, s a válaszadókat arra kértük, jelöljék meg, melyik minősítéssel értenek egyet. Az eredményeket a 4. táblázatban mutatjuk be.

Már bemutattuk, hogy a megkérdezettek 37 százaléka említette a holokausztot a három legnagyobb magyar tragédia között, 59 százalék nem vette be a holokausztot ebbe a sorba, s 4 százalék nem nyilvánított véleményt.

A holokausztért viselt felelősség tényezői esetében, mint láttuk, egyesek zsidó ágensek felelősségét is megemlítették. A „gazdag zsidók” felelősségét emelte ki a válaszadók 24 százaléka. Tagadta en-

4. táblázat	
Ön szerint melyik megállapítás illik a leginkább a nyilasokra? (az egyetértők százalékos aránya)	
Szélsőjobboldali, antiszemita párt és mozgalom, amely 1944-ben hatalomra kerülve tömeggyilkosságokat követett el és Hitler oldalán katasztrófába vitte az országot	54
Radikális párt, amely súlyos hibákat követett el, de alapvetően jól akar a magyaroknak	8
Nemzeti párt, amely vissza akarta állítani a történelmi Magyarországot	2
Nemzeti radikális mozgalom, amely meg akarta védeni az országot a kommunistáktól és a zsidóktól	7
Válaszhiány	29

nek az ágensek a felelősségét 64 százalék, míg a válaszadók 12 százaléka nem válaszolt. Az „akkori zsidó vezetők” felelősségét elfogadta 21 százalék, tagadta 66 százalék, nem válaszolt 13 százalék. A zsidó lakosság a válaszadók 9 százaléka szemében tűnt felelősnek. A túlnyomó többség (83 százalék) ezt a felelősséget kétségbe vonta, 8 százalék nem adott választ.

A nagy társadalmi távolság, a zsidó miniszterelnökség személyes és vélt többségi elutasítása, a zsidó populáció létszámbecslése, a nyilaspárti program pont elfogadása, a nyilaspárt önminősítésével való egyetértés, a holokauszt kiiktatása a magyar tragédiák sorából, együttesen lehetőséget ad a kezünkbe, hogy matematikai statisztikai módszereket alkalmazva szétbontsuk a válaszadókat aszerint, hogy a zsidókkal kapcsolatos érzéseik és vélekedéseik beleillenek-e vagy sem az antiszemita ként ismert gondolat-érzelmi hagyományba.

A nézetek és az értékek közelsége szerinti csoportosítás alapján három csoport különült el, ezek elnevezése nem feltétlenül pontos.

5. táblázat
A válaszadók megoszlása az antiszemitaként azonosítható gondolati-érzelmi mintákhoz való viszonyulás szerint (a bevont változók átlagai)*

	Nyílt antiszemita	Latens antiszemita	Nem antiszemita
Társadalmi távolság (összevont változó)	0,42	2,44	2,45
Zsidó miniszterelnök lehetősége (összevont változó)	1,65	1,57	3,41
Zsidómentes Magyarország	0,31	0,10	0,07
A nyilaspárt mint a magyarokat a kommunistáktól és a zsidóktól védő szervezet (összevont változó)	0,09	0,09	0,04
A holokauszt magyar tragédia	0,68	0,56	0,54
A zsidó populáció létszáma	1,26	1,24	1,35
A csoportok aránya a mintában (százalékban)	28	40	32

34

Nyílt antiszemitáknak neveztük azokat, akik nagy távolságot tartanak a „zsidónak” nevezett személyektől, akik se a maguk, se a többség nevében nem tudják elképzelni azt a lehetőséget, hogy Magyarországnak zsidó miniszterelnöke legyen, sokan vannak köztük, akik egyetértenek a „Zsidómentes Magyarország” céljával, elfogadják a nyilaspárt önminősítését, miszerint ez a párt a magyarokat védte a kommunistákkal és a zsidókkal szemben, a holokausztot inkább nem, mint igen sorolják be a három legnagyobb magyar tragédia közé és a zsidó populáció létszámát nem becsülik túl extrém módon. Ez a csoport volt a kisebbség a mintán belül (28 százalék).

Latens antiszemitának neveztük azokat, akik nem tartanak távolságot a zsidónak tartott személyektől, a zsidónak tartott miniszterelnöktől azonban ódzkodnak, főként oly módon, hogy a többség esetében nem tartják elképzelhetőnek azt, hogy elfogadják. A „Zsidómentes

Magyarország” célja e csoport tagjai számára alig elfogadható, de a nyilaspárt önminősítése ugyanolyan gyakori köztük, mint az előző csoportban. A csoport tagjai hajlanak arra, hogy elfogadják a holokausztot mint magyar tragédiát, s a zsidó populáció mértékét felülbecsülik. Ennek a csoportnak a részaránya 40 százalék.

Az antiszemita érzéstől és gondolkodástól mentes csoport (*Nem antiszemiták*) tagjai nem tartanak távolságot a zsidóktól, elfogadhatónak tartanak zsidó miniszterelnököt, s nem feltételezik a többségről, hogy ezt elutasítaná, nem értenek egyet a zsidómentes Magyarország céljával s a nyilaspárt önminősítésével sem. A holokausztot a csoport tagjai a másik két csoport tagjaihoz képest inkább tartják a három legnagyobb magyar tragédia egyikének, s a zsidó populáció létszámát meglehetősen eltúlozzák. E csoport részaránya a mintában 32 százalék.

Ezek az adatok részben eltérnek, részben nem térnek el Kovács And-

*Az elemzésbe bevont változók képzését a Jegyzetekben közöljük.

rás 2013-ból származó adataitól, amelyek szerint „a szélsőséges antiszemiták aránya a mai magyar felnőtt lakosságon belül 15-20 százalék lehet, a mérsékelt antiszemitáké 15-18 százalék, míg a lakosság körülbelül kétharmada mentes a zsidóellenes előítéletektől”. Az eltéréseket a módszerek különbsége magyarázhatja.

Arra gondoltunk, hogy a klaszteranalízis segítségével létrehozott csoportbeosztás, ha valóban érzékeny az antiszemitizmussal rokonítható érzelmi-gondolati mintákra, összefügg a holokausztért viselt felelősség zsidó és magyar ágenseknek történő tulajdonításával. A német ágenseket nem vizsgáltuk, mivel azok esetében teljes a konszenzus.

A 6. táblázat azt mutatja, hogy ez a várakozás nem volt alaptalan. A „magyar” ágensek felelősségét az antiszemitizmusra hajló válaszadók rendre kisebb arányban említik, s a „zsidó” ágensek felelősségét viszont nagyobb arányban tartják számon, mint a többiek.

Egy korábbi kutatás elemzése során már bebizonyosodott, hogy a mai antiszemitizmus az első világháború után jelentkező magyar politikai antiszemitizmushoz hasonlóan kihasználja a magyar nemzeti

identitás pozitív értelmi tartalékait. Ebben a beállításban az antiszemitizmus a nemzetet szerető védekezés egy támadónak beállított féllel szemben. Tovább haladva ezen a szálon, megvizsgáltuk, hogy az antiszemita érzelmi és gondolati minták elfogadására hajlók hogyan viszonyulnak az irredentizmushoz, amely, amióta csak a Trianon-trauma bekövetkezett, a nemzeti radikalizmus megbízható mutatója. A 7. táblázat azt mutatja, hogy az irredentizmus és a mérsékeltébb, csak a magyar lakta területekre igényt tartó revizionizmus jóval gyakrabban mutatkozik az antiszemita érzésekhez és gondolatokhoz vonzódók körében, mint azoknál, akikből hiányzanak vagy csak leplezetten vannak jelen antiszemitizmusra utaló nyomok.

A 6. és a 7. táblázat azonban arra is figyelmeztet, hogy az antiszemitizmus és a nemzeti identitás kizáró, radikális, irredenta változata között nincs egy az egyben való megfelelés, mivel a kereszttáblás elemzés esetén csak együttjárási tendenciákról beszélhetünk. A kauzális, ok-okozati kapcsolatok hiánya ellenére annyit azonban biztonsággal állíthatunk, hogy a múlt nem múlt el.

6. táblázat			
Antiszemita gondolati-érzelmi mintákhoz való viszonyulás és a zsidó és a magyar ágenseknek tulajdonított felelősség a holokausztért (százalékban)			
	Nyílt antiszemita	Latens antiszemita	Nem antiszemita
Horthy kormányzó	38	51	57
Csendőrség	47	51	66
A Sztójay-kormány	43	57	63
Gazdag zsidók	40	26	19
Zsidó vezetők	38	21	19
Zsidó lakosság	17	8	7

7. táblázat Antiszemita gondolati érzelmi mintákhoz való viszonyulás és a „spirituális irrendentizmus” (százalékban)			
	Nyílt antiszemita	Latens antiszemita	Nem antiszemita
Nagy-Magyarország határainak visszaállítása	41	27	24
Magyarország területeinek bővítése azokkal a határon túli területekkel, ahol jelenleg magyarok élnek	42	33	34
A magyarok összefogása az EU-n belül, határok módosítása nélkül	61	78	81
Mindenki, aki magyarnak vallja magát, kapjon magyar állampolgárságot	27	32	38

Jegyzetek

1 Ez a cikk részben az ELTE TÁMOP-4.1.2A/1-11/1-2011-0056 társadalominformatika pályázat keretében végzett konfliktuskutatás során végzett kérdőíves adatfelvétel eredményein alapul. A szöveg előszóban eredetileg 2014. március 17-én hangzott el a Florida Gulf Coast University által rendezett „The Holocaust in Hungary, 70 years on: New Perspectives” c. konferencián. Az előadás címe: „External attribution as a means of reduction of cognitive dissonance stemming from the inability to cope with the legacy of the Holocaust in contemporary Hungarian public opinion”. Társszerző: Prazsák Gergő

2 Az 5. táblázat soraiban szereplő átlagok értelmezése

1. Társadalmi távolság 0,4, 2,4, 2,4
Az „Elfogadná-e vagy nem, ha munkatársa/szomszédja/partnere zsidó lenne?” kérdésre adott válaszokat átkódoltuk (1: igen, 0: nem), és a három változót összevontuk. A táblázatban a klaszterekre jellemző átlagokat közöljük.

2. Zsidó miniszterelnök lehetősége 1,65, 1,57, 2,4
„El tudja-e képzelni, hogy (még ebben az évtizedben) Magyarország miniszterelnöke zsidó legyen? Ön szerint a Magyarországon élők többsége mit gondol erről?” (százalékban)
Elképzeltél, hogy a miniszterelnök zsidó: igen 43, nem 50, válaszhiány 7.

a többség véleménye: igen 27, nem 59, válaszhiány 14.

A két változót átkódoltuk (1: igen, 0: nem) majd összevontuk. Az összevont változó átlaga szerepel a táblázatban.

3. Zsidómentes Magyarország 0,31, 0,10, 0,07

Kétértékű, dummy változó (1: támogatja, 0: nem támogatja) átlaga szerepel a táblázatban.

4. A nyilaspárt mint a magyarokat a kommunistáktól és a zsidóktól védő szervezet 0,09, 0,09, 0,04

A „Nemzeti radikális mozgalom, amely meg akarta védeni Magyarországot a kommunistáktól és a zsidóktól” kijelentés változójának (1: egyetért, 0: nem ért egyet) átlaga szerepel a táblázatban.

5. A holokauszt magyar tragédia 0,68, 0,56, 0,54

A „Zsidóüldözés, deportálás, holokauszt” kijelentés változójának (1: a három legnagyobb magyar tragédiához sorolta, 0: nem sorolta) átlaga szerepel a táblázatban.

6. A zsidó populáció létszáma 1,26, 1,24, 1,35

A „Becslése szerint Magyarország lakosságának hány százaléka zsidó?” kérdésre adott válaszokat három csoportba soroltuk: 1: alulbecslők, 2: pontos becslők, 3: felülbecslők, 4: extrém felülbecslők. Az átalakított dummy változó (1: felülbecslő vagy extrém felülbecslő, 0: pontos becslő) átlaga szerepel a táblázatban.

Irodalom

- Adorno. T. W. Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford, S. (1950): *The Authoritarian Personality*. Abridged ed. New York: Harper and Row.
- Alexander, Jeffrey, Eyerman, Ron, Giesen, B., Smelsen, Neil. J., Sztompka, Piotr. 2004, *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Alexander, Jeffrey 2012. *Trauma: A Social Theory*. London: Polity.
- Bibó István (1986): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*. II. köt. Budapest: Magvető.
- Biró Judit, Csepeli György (2013): *The Kindly Ones (Antisemitism in Hungary: past and present)* (Boston, Annual Conference of the ASEEE, November 23–25).
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Gyurgyák János (2007): „Ezzé lett magyar hazátok...” *A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
- Gyurgyák János (2007): *Magyar fajvédők*. Budapest: Osiris.
- Heidegger, Martin (1989): *Lét és idő (fordította Vajda M., Angyalosi G., Bacsó B., Kardos A., Orosz I.)*. Budapest: Gondolat.
- Kovács M. Mária (2012): *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest: Napvilág.
- Molnár Judit (szerk.) (2011): *Számokba zárt sorsok*. Budapest: Holokauszt Emlékközpont.
- Szombat, 2014. *A magyarországi antiszemitizmus számokban*.
- Zeidler Miklós (2009): *A revíziós gondolat. 2., bővített kiadás*. Bratislava: Kalligram.